

Sadeq Hedayat „Karaji Don Juan“

Farsi keelest tõlkinud ja kommenteerinud Üllar Peterson

Ma ei saa aru, millest see tuleb, et mõned saavad kohe esimesest kohtumisest justkui üheks hingeks ühes kehas, või nõnda kui rahvas nende kohta ütleb – „nagu sukk ja saabas“. Neile piisab ainsamast vastastikku sattumisest, et mäletada teineteist igavesti, samas kui teised aina uutest trehvamistest ja eluteel aset leidnud kokkusaamistest hoolimata üksteisest justkui mööda astuvad, ilma et nende vahel tekiks sümpaatia või keemia isegi juhul, kui nad tänaval ninapidi kokku jooksevad, ka siis ei paneks nad teineteist tähele – põhjusega meeldimised, põhjusega vastumeelsused. Sellist eripära püütakse seletada sümpaatia ja antipaatia või siis peetakse neid inimolendi füüsiliseks ja vaimseks külgetõmbeks. Hingede rändamisse uskujad lähevad veelgi kaugemale ja väidavad taolisi isikuid eelmistes eludes sõpradeks või vaenlasteks, kes nüüdki maamunal teineteise poole tõmbuvat või siis üksteist vihkavat. Kuid mitte ainuski sellistest hüpoteesidest ei suudaks toda ülal sõnastatud mõistatust lahendada. Sest see äkki avalduv külgetõmme ja omavaheline keemia ei ole seotud hingeliste omadustega ja neil pole mitte vähimatki pidepunkti materiaalse maailmaga.

Mõni õhtu tagasi toimus minuga üks säherdustest kummalistest vahejuhtumitest. Kätte oli jõudnud uusaastale eelnev päev. Nonde silmakirjalikkusest nõretavate, mõttetute ja kurnavate jällenägemiste vältimiseks otsustasin võtta kolmepäevase puhkuse ning otsida endale mõni eraldi kohake lihtsalt niisama vedelemiseks. Asja üle järele mõeldes mõistsin, et kusagile kaugele küll pole mõtet reisida. Pealegi ei võimaldanud seda ka ajanappus. Seega otsustasingi Karaji¹ sõita. Läbipääsuloa² kätte saamise ajaks oli õhtu kätte jõudnud. Läksin Žāleh' kohvikusse³ ja võtsin istet. Süütasin sigari ja aeglaselt piimaga kohvi limpsides andusin sinna-tänna sagiva rahva

1 Teheranist 40 km loodesse jääv asula, nüüdseks kahe miljoni elanikuga suurlinn.

2 Tegevus toimub II maailmasõja ajal liitlaste okupeeritud Iraanis, kus ühest linnast teise sõiduks luba tuli hankida.

3 Žāleh' kohvik (کافه ژاله): nagu teisteski Hedayati novellides nii leiab siingi tegevus aset reaalses kohas, kus autor on viibinud ja midagi tähelepanuväärset näinud. Selle ainel on siis ka lühilugu valminud. Nimetatud kohvik on säilinud Teheranis tänapäevani ning arvatavasti leiaks üles ka kõik teised mainitud kohad, millest mõned siinkirjutajale teada olevad on ka kommenteeritud.

jälgimisele. Järsku märkasin üht jässakat tüüpi mulle eemalt sõbra märgiks käega viipamas ning siis minu suunas tulema hakkamas. Vaatasin hoolikalt – no see oli ju Hasan Šabgard!⁴ Möödunud oli kümme aastat ehk rohkemgi ajast, mil ma teda viimati nägin. Veelgi kummalisem oli see, et me teineteise nüüd ära tundsimine. Mõni nägu ei muutunud vaat et raasugi, teine aga kohe päris korralikult. Hasan füsionoomias polnud vähimaidki märke aja kulgemisest – ikka toosama naerev ja lihtne pale. Alateadlikult tundsin aga, et nii tema liigutustes kui ka riietuses oli üksjagu võltsi ja ebaloomulikku ning miski näis teda vaevavat.

Tolle õhtuni ei teadnud ma tema perekonnanimegi, ta ise ütles selle mulle. Klassis hüüti teda lihtsalt Hasan Kān. Nii kooliõues mängides kui ka puhkehetkedel oli tol suure kondiga kohmakalt liikuv tüüpil ikka kahvatu ilme. Oma riietele ei pööranud ta vähimatki tähelepanu – särgikaelus oli tal alailma lahti, kingi katmas sopakiht. Kuid toona sobis talle Hasanist lahutamatu hoolimatus paremini. Ta vihastas ruttu, kuid rahunes sama kiiresti ka maha. Eks seepärast temast saigi ühtilma kiuslike kaasõpilaste naljaviskamise ja narrimise sihtmärk. Kuid ühte asja ma küll ei tea: mispärast oli talle pandud hüüdnimeks Uksehoidja?

Olin temast alati eemale hoidnud. Meie vahel valitsenuks nagu mingi sõnuleseletamatu vastuolu või ebamäärasus. Nüüd aga, kui ta mingi isevärki intiimsusega tuli ja mu laua taga istet võttis, hajus vana vimm nagu iseenesest. Või siis olid varjatud vastuolud aja kulgedes meie vahelt lihtsalt kadunud. Toimunud oli ka märgatav muutus: temast oli saanud elurõõmust pulbitsev prullakas paksukaelaline – üks noist inimlastest, kes tekitavad enda ümber õnnetunde.

Kohvikusse sisenedes oli ta andnud ettekandjale korralduse endale arakit⁵ tuua. Üksteise järel viinaklaase alla kummutades muutus ta vägihoogi mõjul korraks isevärki lõbusaks. Ilmatu lihahimu tõttu paistis ta üksjagu vanem välja, suunurgad aga rääkisid sügavast pettumusest. Omajagu veider oli see, et ta pööras nüüd korralikule väljanägemisele vägagi suurt tähelepanu. See kõik paistis karjuvalt võlts ja tundus pealekauba kaunis labane. Ta muudkui küünitas end kaelasideme kohendamiseks peegli poole. Kuid mida soojemaks tal kupli all läks, seda enam võttis näos võimust too vana lapsikus ja hoolimatus.

Ja siis ta teataski vähimagi sissejuhatusega, et on juba mõnda aega kõvasti sisse võetud naisterahvast, no ühest kuulsast näitlejannast, vägagi läänelikust ja mitte just vaesest emandast. Ta alatasa korrutas: „Juba tervelt aasta armastasin teda eemalt, kuid mul polnud julgust kirge teatavaks teha. Kuni nüüd, päris hiljuti, tänu ühele vahejuhtumile ... no päriselt ka kohtusime.“

Küsisin: „On see mõni möödunud kirg või sa arvad, et kosid ta ära?“

4 Võib tõlkida ka Hasan Öövaht. Hedayati novellidele on tüüpilised korra esinevad nimed või on neil pealkirjad, mille tähendus ja sisu jäävad lugejat painama. Näiteks pealkiri *Pime öökull*, mille tähendus on tänapäevani selgusetu

5 40-kraadine Lähis-Ida rahvaste armastatud aniisiviin.

„No kui ta vaid oleks valmis minuga koos elama, siis sedamaid võtaksin ta naiseks. Aga asi on selles, et temaga koos tuleb üksjagu väljaminekuid. Mul läheb igal õhtul temaga kohvikuid pidi käies kümme-viisteist tomenit.⁶ Pigistan kasvõi kivist vee välja, saan vajamineva raha kätte oma vara maha müües. Kõik ikka armastuse nimel! Kõik mis mul on... Tingimusel, et tema teeb oma varasemate asjadega lõpu. Tead sa mis, tõin ta koju ja tegin oma emmega tuttavaks: „Tule, jää meie koju!“ Tema aga vastu: „Ka su vihavaenlane ei tuleks siia nelja seina vahele end lukku panema!“ Nõnda siis lähebki kakssada viiskümmend kuus hotellidele ja sama palju maksan kõiksugu väljaminekute ja tantsimiste eest. Tule homme ka, toon ta siiasamma – eks siis kaed, kui kenakene teine on!“

„Mina olen homme õhtul Karajis.“

„Ausalt või? Lähed *nowruz*’iks? Karaji vä? Üksi vä? Kuidas oleks, kui ma ta kaasa võtaks, no kui meie ka? Sest ausõna, ma ei tea, mida peale hakata. Igatahes tuleks see kõik odavam. Pealegi, me vist ju õpiksime temaga paremini teineteist tundma?“

„Olen päri. Kuid see va *propusk*?“

„Mingit luba pole üldse vaja. Olen sada korda ilma selleta Karajis käinud, pole vaja. Homme siis asume tee.“

„Hommikul kell üheksa olen Qazvini väravas.⁸ Sealte siis asumegi tee.“

„Olen kohal täpselt kell üheksa ja koos lähmegi. Annan meie külalisele ka teada, et ta end valmis sätiks.“

Olin äkilisest sõbralikkuse avaldusest, valelikkusest ja kahepalgelisusest ikka päris üllatunud. Lõpuks läksime pärast seda lahku, kui olime oma asjad hommikuks kokku leppinud.

Hommikul täpselt kell üheksa saabuski Hasan oma südamedaamiga. No see oli justkui raamatu kaante vahelt välja vupsanud Proua Armsake:⁹ kõhnuke, lühikest kasvu, mustaks võõbatud ripsmete, purpursete huulte ja erkpunaste küüntega, rõivad puha Pariisi viimase moe järgi, sõrmes aga sätendamas briljandiga rõngas. Oli end justkui teab mis uhke vastuvõtu jaoks üles mukkinud. Kui aga selline maadam nägi toda igivana Fordi, kiljatas ta õudusest haaratuna:

„Kujutasin endale ette, et läheme ikka mõne eraautobiiliiga! Tänase päevani pole ma rendimasinatesse oma jalga ka tõstnud!“

6 Kuigi Iraani rahaühik on 18. sajandist saadik riaal, siis rahvas kasutab vana kuldmündi nimetust tomen/toman, mis võrdub kümne rialiga. Siin nimetatud väljaminekud olid toonase alam-keskklassi tegelasele märkimisväärsed.

7 *Nowruz*: iraani kalendris kevadisel pööripäeval (21. või 22.03) tähistatav pärsia uusaasta, suuri-maid pühasid iraanlastel.

8 Safaviidide (1501–1736) ajal ehitatud Teherani üks linnavärvaid, mis väljub Qazvini linna suunas.

9 *Nāzanīn Sanam*: elegantse ja armsa naise nimetus.

Lõpuks võtsime kohad sisse ja see motoriseeritud käru alustas teekonda Karaji poole.

Ḥasanil oli õigus, läbipääsuluba ei nõutudki. Väljusime automobiilist „Uue ajastu“ võõrastemaja ees. Väljas oli jahe ja oleks pidanud palitu selga tõmbama. Hotell oli kujundatud nii, et see oli ühendatud aiaga, kus kasvasid kõrged valged paplid ning avara verandaga, mida ääristas valgeks võõbatud tubade rivi. Toad olid kõik nii ühte nägu, nagu oleksid samast mööblitöökojast välja astunud. Igas toas oli kolm lahtikäivat voodit padja ja paksu teki ning peegliga seinavaas. Ilmselt olid need ruumid kohandatud lühidalt peatuvatele reisijatele, sest tuju võis sul siia pikemaks ajaks jäädes ikka päris sandiks minna. Verandalt avanes vaade sinakashallile mägede rivile... ning üles rivistunud varblastele. Linnukesed kekslesid unehämuste silmade ja turris sulgedega pärast talvekülmade üleelamist kevadtuulest joobununa sihitult puuokstel või karglesid uksi ja seinu pidi ringi, nii et nende lärm pani pea ringi käima. Kõik need pildid kokku löid omapärase joovastava ja linnataguse õhkkonna, millel ei puudunud sugugi oma hurm ja võlu.

Pärast seda, kui meile toad kätte jagati ning me olime endilt sopakihi ja tolmukorra maha küürinud, läksin verandale jalutlema, oodates Ḥasani ja tolle kallima ilmumist. Ühtäkki adusin midagi ja nägin, et veranda teisest otsast viipas mulle mingi tegelane. Kui ta lähemale tuli, tundsin selle olendi ära. See oli toosama noorsand, kes iga jumalama õhtu Parvane kohvikus¹⁰ ringi tõllas ja seal olimegi kunagi tutvunud. Topsivennad olid talle pilgates Don Juan nimeks pannud.

Ta oli üks noid tüüpilisi riigiametisse maabunud uusrikaste memmepojakesi, kel olid seljas hallid üleriided, jalga aetud alt laiad Charlestoni tegumoega püksid, mis olid juba kuue aasta eest moest läinud, pea juuksetoonikust vaat et nõretamas, sõrmes sädelemas võltsbriljant, näpud aga küünetehniku käte vahelt äsja valla pääsenud. Pärast viisakusavaldusi lausus ta:

„Kolm päeva juba Karajis viibitud, tahan täna õhtul Teherani tagasi pöörduda.“ Siis aga veidi aeglasemalt rääkides teatas ta:

„Tulin siia ühe armeenlanna pärast, kes lahkus täna hommikul.“

Samal hetkel ilmus Ḥasan oma kaaslasega, kes astus õhtusuval sammul nagu mõni purjus paabulind. Egas' mul muud midagi üle jäänudki, kui tutvustada neilegi Don Juani. Seejärel läksime ja võtsime laua ümber kohad sisse. Ḥasan ja tema kaaslane paistsid vähemalt väliselt reisi üle rahuldust tundvat. Prouake patsutas Ḥasanile muudkui aga õlale ja vatras:

„Viibime ikka päris korralikult ühel lainel, on ju nii? Muide, kas ma olen teile rääkinud, et mul on lihane veli: nad on Ḥasaniga sarnased justkui kaheks lõigatud õuna pooled. Vennaraas aga langes mu silmis naise võtmisest saati. Te ei kujuta ette, mäherduse õnnetuse ta endale kaela tõmbas, pidin viimaks tollest majast minekut tegema. Siirus ja siivsad kombad – need kahte asja armastan mina kohe üle kõige. Ohverdan kõik heade maneeride nimel!“

10 1930.–1950. aastatel Teherani populaarne uusrikaste ajaviitmise koht.

Tõstsiime daami terviseks klaase. Don Juan aga tõusis, tõi oma toast grammofoni ja mõned plaadid ning hakkas neid mängitama. Seejärel kutsus ta naisterahva vähimagi sissejuhatusega tantsule – ja seda mitte ainult üks ega kaks korda. Mina aga panin tähele Ḥasani hammaste kriginal heidetud leegitsevaid pilke, kuigi väliselt ei paistnud miski tema rahulolevat füsiognoomiat häirivat.

Pärast lõunasööki otsustasime minna veidi värsket õhku hingama. Hakkasimegi mööda Čalusi maanteed astuma.¹¹ Seal kõndides teatas Don Juan mulle vaikselt: „Jään tänaseks veel siia.“ Seejärel hakkas ta daamiga elavalt lobisema, justkui oleks toda juba aastaid tundnud. No see mees teadis igast asjast kõike! Ja neid väljamõeldud lookesi prouale esitades ei andnud ta teistele vähimatki võimalust endist mingitki elumärki ilmutada!

Justkui milleski veendumusele jõudnud, astus Ḥasan järsku proua kõrvale, et omalt poolt sõna sekka lausuda. Kuid naine hakkas teda sõitlema: „Hoia oma peakene püsti. Ja mis plekk see sul veel riietel on?“ Misperale Ḥasan sedamaid kartlikult kõrvale tõmbus. Don Juan aga võttis seljast palitu ja heitis daamile õlgadele. Nihkusin neile lähemale. Don Juan viipas mudasele ojaile maantee servas või siis eemalt luuavartena paistvatele puutüvedele ning vahetpidamata vatras:

„Ahh, mis hea oleks inimesel tulla sellisesse kohta elama. See õhk, see veeoja... Ja nood puud, mis juba kuu pärast õide puhkevad. Võiks tulla öösel koos grammofoniga siia oja servale... Küll on kahju, et ma oma pildiaparaati kaasa ei võtnud!“

Lähedal asuvatest küladest alatasa tulid ja läksid uusi riideid ning jalatseid kandvad maainimesed ja kirevates üripides lapsed. Prouake tegi tüdinud näo. Don Juan viipas ühele paigale ojakese kaldal. Läksime ja võtsime seal kividelt istet. Mudane vesi oli üles pulbitsenud, justkui soovinuks ahelatest vabanedes endaga rämpsua ja pori minema kanda. Meie vaadet piirasid mudakühmud ja külmast võetud künkakesed. Järsku oli päris soojaks läinud. Don Juan heitis jaki seljast ja kogu selle aja, mis me seal istusime, vatras ta oma kallimast, Coty parfüümidest, kirest ja uhkusest ning takkapihta ka kaukaasia tantsudest. Prouake aga kuulas neid jutukest ammuli sui ja ülima tähelepanelikkusega. Nii absurdelt rumalad lookesed. No näiteks jahvatas mees:

„Mul olid nendest siin veel paremad viigipüksid. Nädal tagasi pidin kolleegiga lennureisile minema. Aeroplaanilt maha astudes komistasin ja kukkusin ninuli maha, pükstel põlvekoht puha lõhki – see oli aga rätsepal tellimustöö, mille lasin kahekümne viie tomeni eest valmis ömmelda. Terve jalg oli justkui pahupidi. Võtsin ameeriklaste hospitali¹² McDowell'i juurde sõitmiseks tõlla. Too teatas: „Jumala eest, meniskit vigastades oluksid sant valmis“. Kolm päeva pidin voodis lesima... Kuid sealt ülevaalt

11 Karajist põhja poole Mazendarani kulgev maantee, mille järskudelt kurvidelt avanevad maali- lised vaated ja kus rahvas jalutada armastab.

12 Viidatakse mõnele 19. sajandi lõpust alates ameeriklaste misjonäride rajatud haiglale Teheranis ja seal praktiseerivale ülemere-arstile.

avanes nii ilus vaade viilkatustele, nägin ka omaenda kodu. Isegi Sepahsālāri mošee¹³ kupli leidsin üles. Inimesed sagisid ringi nagu sipelgad. Lennuki maandudes aga käis mul südame alt justkui tuline jutt läbi!”

Lõpuks hinge tõmmanuna tõusime ja jalutasime tagasi Karaji suunas. Nina püsti ja lõbusas tujus Ḥasan ning Don Juan tõid kuuldavale kaukaasia laulukesi. Selle peale tahtis prouake tantsima hakata, kuid tal tuli jalatsil tald lahti ning seepeale maadam aina korrutas, et ostis need kingad vaid kaks nädalat tagasi Betast. Don Juan oli sedamaid abivalmidus ise ja sai kingatalla kivikamakaga korda, samal ajal kui prouake käega temale toetus.

Ḥasan nihkus mulle lähemale ja lausus nüüd vastupidi sellele, mida ta kohvikus oli rääkinud:

„Ei, sellest siin küll mulle naist ei saa. Pean tal minna laskma. Ma ei tule sellise pingege toime. Talle pole meie elamine sugugi meelt mööda. Vot tema tahab vabadust – täielikku priiust!”

Kui me päikeseloojanguks võõrastemajja tagasi jõudsime, ilmusid meie lauale paar pudelit arakit, grammofon ja kõiksugu muud hüva kraami.

Don Juan muudkui aga lasi grammofonil mängida ja tantsis prouaga vahetpidamata. Sünge ja rõhutatud Ḥasan neelas veritseva suuga sappi ning tõi ääri-veeri kuuldavale iroonilisi märkusi, mis andsid aimu sees kobrutavatest tunnetest. Ta rääkis nõnda:

„No ütle siis meie tõtt – oled mu pruudist sisse võetud, jah? Ütle välja, annan lahutuse sisse!”

Don Juan pani peale ühe tundelise viiulipala, tuli diivani juurde, istus maha ja lausus:

„Mul on omal pruut olemas, vot nii. Või sina arvad siin...” Ta kraamis rahataskust välja ühe kurva ilmega tüdruku foto, musitas seda ja litsus endale vastu nägu, nii et tal silmist pärlendav armastus välja purskus. Silmavesi oli sel tüübil tõepoolest igal hetkel valmis varmalt valla pääsema.

Kuid naiselgi olid tunded lõkkele lõõnud, ta tõusis ning läks ja istus Don Juani kõrvale. Et takistada oma kallimat Don Juaniga tantsimast, palus Ḥasan ettekandjal tuua mängukaardid ning tegi ettepaneku taguda üks partii. Nad asusidki teineteise vastu kaardilahingusse. Kuid aina tundelisemaks muutuv prouake, kellel olid tantsuliigutused vöökohta ümber võimust võtnud – või soovides Ḥasani kiusata –, läks ja pani peale uue plaadi ning kutsus mu tantsule. Tantsimise ajal tundsin, kuidas naine mul kätt pigistas ja näitas oma lembust välja sellega, et tema nägu liibus paar-kolm korda minu oma vastu.

Ḥasan kasutas juhust kaardimängus kätte maksta ja lasi oma vimmatundel Don

13 Teherani üks keskseid, maalilisemaid ja suuremaid mošeesid (alates 1979. a kannab nimetust Šahid Moṭāhhari mošee), mille kuplid ja arvukad minaretid paistsid enne kõrghoonete ehitamist kaugelt.

Juani peale voolata: ta vassis, sõimles, pulbitses. Kui tants läbi sai, läks proua Hasan juurde ja valas mehe üle mahlaka sõimuvalinguga:

„Tee et minema kasid! Mis tükid need siis olgu! Kõtt, kao mu silmist! Millised uksehoidja kombed!“

Hasan jõllitas naist verd täis valgunud silmade ja kurku kinni jäänud karjatusega. Tahtmatult sirutas ta käe lipsusõlme kohendamiseks välja, kuid avatud särgikrael seda polnudki. Don Juan jättis nüüd kaardimängu kus see ja teine ning palus jälle daami tantsima. Mina piidlesin vargsi Hasan. Nägin teda tõusvat ja toast väljuvat. Don Juan aga pani peale plaadi tangoga.

Hasan naasis tuppä, vaatas enda ümber ringi, tuli ja võttis mul varrukast kinni ning hakkas mind ruumist välja tirima. Tundsin tema kätt mu peos värisevat. Verandal gaasilampide valguses olid näha tema oimukohtades paisunud veresooned. Silmad kui tõllarattad, alumine huul tõllakil – ta oli muutunud täpselt tolleks kooliaegseks kasimata tegelaseks. Minu kätt endale pihku surudes hakkas ta katkendlikult rääkima:

„Eile, kui sa minuga rääkisid, arvasin, et me oleme vaid sinuga. See on kõik sinu süü, sina mulle teda tutvustasid. Heakene küll, sind me oleme juba näinud ja tunneme – too aga tantsib luba küsimata m i n u naisega. Kas pole see mitte lausa matslik? Kujutad sa endale ette, et keegi niivõrd siivutult käituks? Topib oma võltssõrmust muudkui mu kallimale nina alla, vatrab pruudile kulutatud kümnest tuhandest tomenist. Ja siis kipitab siin armuvalust ning tõinab põlvitades grammofoni ees nutta. Mind aga peab mingiks eesliks! Miks ta tantsimiseks minult luba ei küsi? Küll ma juba kõike mõistan, pole ma temast lollim midagi. Või ma veel vähe olen sellistele totravõitu armulugudele tunnistajaks olnud! Pea meeles, sina tegid ta minuga tutvavaks. Ja tead mis, see prouake on niivõrd iseseisev, et mina temaga koos elada ei suudaks, küll ma juba tean seda. Kuid nüüd ma lahkun, pole vähimatki tahtmist enam siia jääda.“

„No kuule nüüd! See pole veel teab mis maailma lõpp! Mine ja loputa külma veega nägu, ära põssita siin midagi. Vägijook paneb sind igasugu jampsi suust välja ajama. Pealegi ei ole see aasta esimesel päeval hea enne.“

Kuid mu jutt muutis olukorra veelgi halvemaks. Hasan läks justkui põlema, tormas oma tuppä, kouris proua ridikülist mõned rahatähed välja ja andis seejärel võõrastemaja teenrile korralduse panna automobiil linna sõiduks valmis, sest tal olla kavatsus sedamaid minekut teha. Juhtumisi seisisi hotelli hoovis üks sõiduauto. Hullumeelsena enda ümber jõllitades läks Hasan põõnava sohvi juurde ja kamandas:

„Sedamaid asume linna poole tee. Maksan, palju sa ka ei küsiks. Kuid teeme siva!“

Mantlikraed üles keerates roniski Hasan mingisse Fordi-marki autosse ja võttis koha sisse. Unehäguseid silmi hõõruv sohver hakkas oma sõiduki poole vantsima. Mina aga laususin autojuhile: „Tüüp on joogi tõttu mõistuse minetanud. Mine maga edasi.“

Sohver vaid seda sooviski ja kobis tagasi kotile. Järsku aga ilmus vihaseid grimasse näole manav Hasanile proua auto juurde ja lausus mehe poole pöördudes:

„Olgu sa neetud! Mis inimeseloom sa küll selline oled? Et sa siinsamas kõngeksid, va uksehoidja lõust selline!“ Siis pöördus naine minu poole: „Algusest peale tundsin tema vastu haletsust, mitte kirge. Sellele siin oleks vaja mu vennaraasu kaasakese-sarnast.“ Seejärel jälle Hasanile: „Aja end jalule... üles tupp! Meil on vaja üks jutuaajamine maha pidada. Või sina tahad mind siia keset inimtühja kõnnumaad ihuüksinda jätta. Saagu sinu elupäevad sedamaid siinsamas loetud!“

Hasan tõusis juhmistunult ja läks tupp, langes voodile, haaras pea käte vahele ja hakkas siis kõõksatuste vahele nuuksudes halama:

„Ei, ei... minu elu on mõttetuks muutunud... lähen ära linna... minu elu on läbi... oled mu hulluks ajanud... pean minema... küllalt juba... senimaani arvasin, et minu elu ei kuulu ainult mulle... et ka sinul on ses oma osa... ei, hakkas maanteed pidi astuma ja viskun kuristikku... mul on küllalt sellest!“

Hasan mitte ainult ei korranud stampfraase ega armastusromaanides leiduvaid labasusest nõretavaid väljendeid, vaid temast endast oli saanud üks tüüpikaraktereid. Väliselt isepäine mees, kes püüdis endast jätta muljet kui elukogenud ja tugevast isikusest, oli ühtäkki kaotanud enda üle vähimagi kontrolli, muutunud põlastusväärseks õnnetuks olendiks, kes kerjas oma kallimalt armastust ja kaastunnet, oli saanud lihatombuks, mingiks vormituks känkkraks. Siin, voodil, toimus ebamäärane veider enesepiinamine omaenda raskuse alla kuhtudes, isekas, kuid samas ka naeruväärne ja naljakas kannatamine. Sama ajal andis oma üleolekust teadlik proua saavutatud võidust valjul häälel märku, asetades käed põlastuse märgiks puusa ning pröögates:

„Tee et kaod, va lollpea! Ma ei teadnud, et tegu on sihukese tolvaniaga.“ Seejärel pööras naine end minu poole: „No te vaid vaadake seda – no on ju u k s e h o i d j a! Vaid minu pealekäimisel suutis see härra siin veidikenegi end klanida ja üles mukida. Nüüd aga sähke, millisesse seisukorda langenud! No ma ei teadnud, et tegu on nihukese lollpeaga. Muidu ma polekski tulnud, ei mingil juhul! Reisil olles ju tulebki inimeste olemus ilmsiks. No sa vaata vaid, kuidas lõsutab siin diivanil. Ja see ongi tema loomulik olek. No kust otsast ka ei vaataks – ikka täiega tentsik. Kuidas ma küll eksisin. Hea vähemalt, et sain kiiresti asjast sotti. No mina ei saaks mitte mingil juhul sellega koos elada!“

Naine tegi käega žesti: „Jestas, kui mööda ma küll panin!“¹⁴ Hasan aga ulgus valjul häälel. Mõistsin olukorra tõsidust. Lahkusin ja lasin neil isekeskis olla. Läksin Don Juani tupp. Seal valitses seapesa. Grammofoninõel kraapis lõppu jõudnud plaati. Purjus ja näost lubivalge Don Juan oli voodile prantsatanud. Raputasin teda. Ta hakkas pärjama: „Mis lahti? Nad on tülli pööranud vä? No mida ma siis valesti tegin?“

14 خاك روی سرت levinud pärsiakeelne meeleheidet väljendav lausung, kui mõistetakse oma eksimust; vahel ka tähenduses: Et sa kärvaks!

Naine ise hakkas mulle külge ajama ja rääkima, et meeldin talle. Ütles, et oleme samal lainel ja et Hasan on nagu mõni uksehoidja. Ise aga vahetpidamata pigistas mul tantsimise ajal kätt ja musitas kaks korda. Ausõna, mul pole temaga mingeid kavatsusi. Ei vahetaks ainsamat juuksekarva ka oma pruudi peast isegi tuhande taolise daamikese vastu. Sa ju nägid mind enne kaardimängu oma toast väljumasa? Pidid seda tegema, et ta huulepulga jäljed omad näost maha nühkida.“

„Ei, see kõik pole nii lihtne – lõppude lõpuks ma ju ise nägin!“

„Ah või nii! Vaja mul siin hakata sõnu tuulde pilduma! Selle laul siin on sarnane kõigi siivsate emandate lugudega: algul õnnetuimad inglised, süüta tiivulised, puhtast neitsilikkusest pakatavad vooruslikkuse büstid, kes alailma satuvad neid aiva ära kasutavate kalgi südamega pahalastest noorsandide otsa. No ma ei saa aru, miks niivõrd paljud kombekad tüdrukud selliste kaledate meeste õnge langevad, ilma et nad sellest teistele näitsikutele õpetlikku näidet ei tee? Kuid see meie maadam, no ta võiks ka seitsekümmend kurikaela kaevule viia ja kõik nad sealts kuiva suuga tagasi tuua.“

Don Juan ei hoolinud karvavõrdki talle osaks saanud vahejuhtumistest, ta võttis neid täiesti loomulikult. Mõistsin, et nood katuseta ja põhjata lood, säherdused üle võlli žestid, maneeritsemised, maitsetud luiskamised ning välja häälitsetud sündsusetud meelitused ja kiitlemised nagu ka ise enda üles upitamine – kõik see oli täiesti loomulik ja pääses valla mingi pimedusest pärit tungi ajal, olles täielikult kooskõlas nii ümbritseva kui ka tema enese meelelaadiga. Ta oli tõepoolest üks omaenda universumi Don Juan, kuid ise ta seda ei teadnud.

*

Hommikul koputati minu toa uksele. Avasin, Hasanil prouake marssis sumadani käes hoides sisse ja lausus:

„Asjalood on nüüd sellised, et lähen ära Qazvini¹⁵ oma õe juurde. Kas te üldse teate, et Hasan tegi õösel minekut? Tulin teiega hüvasti jätma.“

„Oh kui kahju! Kuid oodake üks hetk, läheme koos ja otsime Hasanil üles.“

„Ei mingil juhul! Ma lihtsalt pole suuteline selle va Hasaniga uuesti kohtuma ega või näha tema lõusta. Lähen oma õe juurde. Hasan tõmbas mind haneks – tõi siia, seejärel aga lasi õõ varjus jalga!“

Minu vastust ära ootamata pühkis proua toast välja. Viis minutit hiljem tuli mu uksele hüvasti jätma Don Juan, temalgi oli oma kohver käes, kus muud peale grammofooni vist polnudki. Pärisin talt: „Teie kah! Kuhu siis nüüd?“

„Pean linna minema, mul on seal asju ajada. Ilmaasjata jäin eile siia.“

15 Teheranist u 140 km loodesse jääv linn; nende vahel asub Karaj, kus käesolev jutustus areneb.

Ta ütles head aega ja tegi minekut. Jäin ihuüksi. Mul polnud lahkumisega kuhugi kiiret. Varblased olid samuti üles ärganud, vahtisid kilavate silmadega ringi ja tegid pörgulärmi. Vist oli kevadine tuulehoog neilegi joovastava tunde tekitanud. Vajusin öösel aset leidnud iseäranis kummalise vahejuhtumi üle mõtteisse. Sain aru, et toimunu oli ilmselt seotud ekstaasi tekitava kevadise õhuga, minu kaaslased olid purjus nagu varblased.

Pärast hommikueinet väljusin võõrastemajast väikeseks jalutuskäiguks. Nägin üht vaevu koos püsilvat automobiili – palju kehvat kui see, mis meid Karaji oli toonud – endast viimast välja panevat ja ahastavalt häälitsedes motellist möödumas. Juhuslikult langes mu pilk sõitjatele. Läbi autoakna paistsid teineteise kõrval istumas ning elavalt vestlemas Don Juan ja too Ḥasani proua. Masin kandis neid Qazvini viiva maantee poole.

Järelsõna: Sadeq Hedayati ebatüüpiline „surmanovell“ *Karaji Don Juan*

Iraani kuulsaimat tänapäevast kirjanikku Sadeq Hedayati (1903–1951) on siinmail märkimisväärselt palju avaldatud: 1959 sotsiaalkriitiline lühiromaan *Haji Aga* meie oma esimese iranisti Inna Gensi (1928–2014) tõlkes (Hedayat 1959).¹⁶ Järgnevalt 2018. a *Pime öökull* (Hedayat 2018); järgnesid kogumikud *Kolm veretilka* (Hedayat 2020) ja *Lunastust lootes* (Hedayat 2022); paar asja ka meie kultuuriajakirjades (Hedayat 2019; Hedayat 2020). Hedayat ongi enim eestindatud idamaine kirjanik, kelle elu ja loomingut on ka põhjalikult käsitletud (Hedayat 2018: 121–170; Hedayat 2020: 439–580; Hedayat 2022: 165–196). Meie kirjanduskriitikud on teda päris hästi vastu võtnud (Matsin 2018; Matsin 2022; Tamm 2018; Johandi 2023; Kaus 2023; Eesti... 2018), pälvides 2018. aastal lausa teise koha ERR-i kultuuriportaali küsitluses kirjanduskriitikute seas aasta meeldejäävama raamatu osas (Valme 2018).

Kuid veerandsada eestindatud novelli moodustavad vaid osa Hedayati koguteoste seitsmest köitest:¹⁷ rahvateaduslikud uurimused (sh kogumik *Neyrangestān*¹⁸ teeb temast Iraani etnograafia alusepanija); reisikirjad, neist

16 Kordusväljaanne ajakohastatud transkriptsioonis: Hedayat 2020: 126–280; loo analüüs ja tõlki-jast Inna Gensist: *Ibid.*, lk 479–495.

17 Hedayati pärsiakeelsete teoste koguväljaanne: *Complete Works of Sadegh Hedayat* (Persian Edition). Iran Open Publishing Group, 2014, vol I–VII.

18 Ilmunud ka venekeelses tõlkes ja leitav TÜ raamatukogus: Садек Хедаят. *Нейрангистан. Переднеазиатский этнографический сборник*, 1. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1958; lk 259–336.

nauditavaim *Eṣfahān neṣf-e jahān* (*Isfahan – pool maailma*);¹⁹ kirjanduskriitikast tähelepanuväärseim *Payām-e Kāfkā* (*Kafka sõnum*)²⁰ analüüsib Franz Kafka (1883–1924) loomingut. Hedayat pani aluse Iraani taimetoitluse ja loomakaitse liikumisele kirjutisega *Fawāyed-e giāh-kvārī*²¹ (*Taimetoitluse hüved* 1927); avaldas tõlkeid prantsuse ning Sassaniidide aegsest pahlavi keelest;²² kirjutas ajaloolise sisuga näidendeid (parim neist *Parvin doḡtar-e Sāsān* (*Sāsāni tütar Parvin*)²³) nagu ka islamikriitilisi kirjutisi (värvikaim *al-Beʿta eslāmiya elaʾl-belād al-afranjiya* (*Islami misjon Frankide maadesse*)).²⁴

Tähelepanuväärseima osa Hedayati loomingust moodustavad morbiidsest luuni lõikavast lootusetusest pakatava sotsiaalkriitilise ja ajaloolise ainesega lühilood ning nn psühhonovellid.²⁵ Psühholugudest kuulsaim on 1937. aastal ilmunud *Buf-e kur* (*Pime öökull*), kuid ka *Se qatṛe kun* (*Kolm veretilka* 1932), *Zende be-gur* (*Elusalt maetud* 1930) ja *Sag-e velgard* (*Kodutu koer* 1942); sotsiaalkriitilist ainet käsitlevatest lühiromaanidest *Haji Aqa* (1945), *Moḡallel* (*Vahemees* 1932) ja *Mihanparast* (*Patrioot*, 1942); ajaloolistest jutustustest *Sāya-ye Moḡol* (*Mongoli vari* 1931) ja *Āḡerin labḡand* (*Viimane naeratus*, 1933); prantsuskeelsetest psühhonovellidest aga *Sampingue* (1936) ja *Lunatique* (*Hullumeelne*)²⁶ 1936).

Kuid Hedayati loomingus leidub palju teenimatult varju jäänut, sh novell *Don Žuan Karaj* (*دون ژوان كراج*), *Karaji Don Juan*, mis ilmus 1942. aastal Hedayati viimases novellikogumikus *Sag-e velgard* (*Kodutu koer*). Kogumiku tiraaž oli paarsada. Väheste huvi ja kirjanduskriitikute keskustelu hõivas toonaseid Iraani haridustegelasi nahutav sotsiaalkriitiline pila *Patrioot* nagu ka Hedayati üks tugevamaid psühholugusid *Kodutu koer*. Just need kaks lühijuttu olid põhjus, miks ilmusid kogumikust teine (1951) ja kolmas (1953) kordustrükk, kuid ka siis ei pälvinud *Karaji Don Juan* tähelepanu.

19 Tõlgitud vaid vene keelde: Садек Хедаят. *Избранное*. Москва: Гослитиздат, 1957.

20 Hedayati eessõna 1948. a farsi keeles ilmunud tema kolleegi tõlkele *Karistuskoloonias*; pole teada *Kafka sõnumi* tõlkeid. Kafka loomingu mõjust Hedayatile vt Hedayat 2020: 566–580.

21 Pole teada selle tõlkeid, mõned katkendid ilmuvad siinkirjutaja uues kogumikus 2025.

22 Siinkirjutajale pole teada tõlkeid nendest; põgusat sissejuhatust nendest eesti keeles vt Hedayat 2018: 159–160.

23 Ilmub eesti keeles 2025 siinkirjutaja koostatud tõlkekogumikus.

24 Eestikeelne tõlge Hedayat 2020: 357–414; Hedayati religioonikriitikast vt Hedayat 2018: 151–156, eriti aga Hedayat 2020: 527–565.

25 Kõik järgnevalt nimetatud ilmunud ka eesti keeles Hedayat 2018; Hedayat 2020.

26 Inglisekeelne tõlge vt Hedayat 1984.

Hedayati sürrealistlik surm 1951. aastal Pariisis,²⁷ seejärel tõlgetes laiema avalikkuseni jõudnud *Pime öökull* ja *Haji Aga* tegid kirjaniku peatselt kuulsaks. 1960.–1970. aastatel hakkasid suuremates euroopa keeltes ilmuma Hedayati ülalmainitud lühijutupärlid. Nullindateks aga võime rääkida lausa omaette teadusharu hedayatoloogia tekkest, mis varem täiesti tundmatuks jäänud kirjutistele nüüd tähelepanu pöörab: *Karaji Don Juanist* ilmus ingliskeelne (Hedayat 1995) ja indoneesiakeelne tõlge (Hedayat 2004). Hedayati lühilugude värvikad karakterid ja intrigeerivad psühhosüžeed panevad kinematografiste kätt proovima.²⁸ *Pimedast öökullist* leidub vähemalt kolm erineva tasemega katsetust (Hedayat 2018: 169). Traditsioonilist elukorraldust pilavast *Vahemehest* valmis 1970. aastatel lõbus meistriteos (Hedayat 2020: 469). Ka vähem tuntud ainek on filmideks vändatud (vt Dash Akol). Seega pole midagi imestada, et *Karaji Don Juan* 2001. aastal kinolinale jõudis (Aranja 2005) ja on leitav ka kuuldemänguna, milles saatvad taustahääled ja muusika edastavad olustikku vägagi õnnestunult (Hedayat 2015).

Karaji Don Juani puhul pole tegu sensuaalse vale- ja võltsarmastusliku ürgmehe arvukate võrgutamistega, nagu on tavaks don Juani žanris alates 1630. aastast Hispaania dramaturgi Tirso de Molina (1583–1648) loos *El burlador de Sevilla y convidado de Piedra* (*Sevilla pilkaja ja kivist külaline*) (Murakami 1998: 12). Tegu ei ole ka romantismi ajastu suure poeedi George Gordon Byroni (1788–1824) stiilis satiirilise vastulooga *Don Juan* (1824), kus naised võrgutavad aruka ja võluva tegelase. Siin pole pistmist Pärsia don Juani²⁹ nime all 17. sajandil Euroopa õukondades tuntuks saanud iraanalase prototüübiga. Hedayatil on täiesti oma don Juan, kes ühendab tema sotsiaalkriitika ja psühholugude žanre. „Kui Byronil toob don Juan esile oma ajastu nõrkused ning lugeja võtab teda pooldava seisukoha, siis Hedayati esitatakse don Juani isiksusena, kes ilmestab nii omaenda kui ka teiste ja veelgi enam ühiskonna puudujääke“ (Mohebbi 2013: 179–180).

27 Eesti keeles tema surmast vt Hedayat 2022: 175–180.

28 Hedayati filmograafiast sissejuhatavalt vt: The Film...

29 Safaviidide õukondlane Orūj beg Bayāt (1560–1650) saadeti Abbas I poolt inglise rännumehe ja šahhi nõuniku Sir Anthony Shirley (1565–1635) delegatsiooniga Euroopasse, kus ta 1602. a võttis vastu katoliikluse, sai Hispaania kuninga õukonnas auväärt koha ning avaldas 1604. a oma memuaarid šiidina elamisest Iraanis: *Relaciones de Don Juan de Persia*; briti orientalist Guy Le Strange'i (1854–1933) ingliskeelne tõlge veidi pilkava pealkirjaga *Don Juan of Persia: A Shi'ah Catholic 1560–1604* <https://ia802507.us.archive.org/32/items/donjuanofpersias00juan/donjuanofpersias00juan.pdf>

Novelli võiks pidada Hedayati sotsiaalkriitilise satiiri pärliks. Siin esitatakse Iraani ühiskond autorile omase tähelepanelikkuse, detailide ja väljendusoskusega. Keskne teema on Hedayati ajastu traditsionaalse mehekeskse islamiühiskonna kokkupõrge Pahlaviidide arulageda uutmise stiihiaga. 1941. aastal võimule tulnud Pahlaviidide viimane šahh, 1941.–1979. aastal riiki valitsenud Mohammad Reza Pahlavi (1919–1980) kiirendas veelgi aastatel 1925–1941 valitsenud isa Reza Shah Pahlavi (1878–1944) alustatud reforme, püüdes naftatulude abil hüpata keskajast helgesse tulevikku. Ülla eesmärgi nimel purustati ühiskondlik sidusus ja vahel tuldi pärsiapärastamise tuhinas lagedale kultuurirevolutsiooniliste sõgedustega. Loominguperioodi esimesel poolel kuni 1930. aastate keskpaigani toetas Hedayat oma loomingus selliseid suundumusi³⁰ (vt tema ajaloolise sisuga novelle, nagu *Viimane naeratus* ja *Mongoli vari*), hiljem aga kritiseeris korduvalt, nagu see avaldub teravalt *Patrioodis* ja *Eluvees* (*Āb-e zendegi*).³¹ Kuid Hedayat polnud ajaga kaasas käimise ega modernsuse vastu: ta küll arvustas sellega liialdamist, kuid veelgi teravamalt andis nina pihta traditsioonilise ühiskonna religioonifanaatikutest naisevihkajatele, nagu avaldub novellides *Hāji Āqā*, *Haji Murad*,³² *Islami misjon Frankide maadele* ja veel kümme konnas kirjutises.

1942. aastal Iraanis toimuv as loos on neli tegelast: minajutustaja, tema koolivend Ḥasan, viimase pruut ning loo keskel Karāji linnas seltskonnaga liituv Don Juan – sellest siis ka pealkiri *Karāji Don Juan*. Lugu kulgeb minategelase jutustusena: ühel kõledal iraani kalendri viimasel päeval (*Nowruz* 22. märtsil) Teheranis kohvikusse minnes kohtub ta koolikaaslast Ḥasani, kes kuuldes minategelase kavatsusest pealinnast u 50 km kaugusel olevasse Karāji linnakesse sõita, otsustab oma pruudiga kaasa tulla. Lugu võtab Karājis ootamatu pöörde, kui Don Juan nuuskutab akakarbist kuradikesena välja kargab: sedamaid tõrjutakse kõrvale peategelane Ḥasan, kellest saab põlgust tekitav õnnetukene, kes loo lõpuks on kadunud.

Minajutustajast introvert püsib tagaplaanil kahe vastanduva ekstraverdi vahel: Ḥasani kaudu esitatakse ühiskonda valitsevad ürgmaskuliinsed alusideed, Don Juan aga kehastab Pahlaviidide püüdlust „hea uue Iraani“ ideaalühiskonna rajamiseks. Loos toimubki Ḥasani kui islamitraditsioonilise padupatriarhaalsuse sürjutamine Pahlaviidide uue ajastu pinnapealsuse,

30 Hedayati Pahlaviidide meelsusest vt Hedayat 2020: 502–508.

31 *Eluvesi* ilmunud Hedayat 2020.

32 *Haji Murad* tõlge ilmus kogumikus Hedayat 2022.

üdini võltsi Don Juani taolise tühisusega, kellele sekundeerib samu väärtusi esindav nimetu proua.

Nagu teisteski sotsiaalkriitilistes lugudes saab Hedayati peamiseks rünnakuobjektiks mitte Pahlaviidide võltsuutmine (Don Juan), vaid ikka too islamitraditsionaalsus ja ajast-arust isaõiguslik maailmapilt Ḥasani näol, kes püüab ületada lapsepõlve komplekse, krabades endale pruudiks tänapäevasuse, arengu ja modernismi kehatuse. Tema abil püüdleb ta uue identiteedi ja staatuse poole, et saada osa tollest Pahlaviidide utmispirukast. Kuid Ḥasan ei suuda end muuta uue ajastu nõuetele vastavaks. Just seetõttu on ta tegelikult võimetu oma kallimat armastama. Ta soovib muuta naise ühiskondlikus elus avalduva särtsu ja sädeluse traditsionalismi normidele vastavalt halliks ning tuhmiks. Ideaalis tuleks kallim luku taha panna ja teda vaid endale hoida. Ḥasan tegelikult vihkab seda uut Pahlaviidide ajastu produkti, mis nõuab mehelt raha k o d u s t v ä l j a s harrastatava meelelahutuse tarbeks, värvib end k õ i g i l e vaatamiseks ning väljendab oma naiselikke soove a v a l i k e tantsuliigutustega! Proua käib Ḥasanile materiaalselt üle jõu ja ta peab raha näitlejahakatisest nukukese tarbeks kokku laenama. Kuid tüdruk on talle ka mentaalselt liiga suur suutäis: Ḥasan ei mõista teda, tal pole temaga mitte midagi ühist, too dūnaamiline olend ületab Ḥasani arusaamisvõime ja mehike ei adu uut sotsiaalset konteksti, mis talle sellise naisukese võimalikuks teeks. Nagu ilmneb Don Juaniga tekkinud konfliktist, ei soovi Ḥasan muud, kui vaid saada endale traditsionaalne naine, kellel pole vabadusest aimugi ja kes ei ihaldaks end väljendada ühiskondlikult, veel vähem teiste meeste juuresolekul. Ḥasani puhul on tegu tüüpilise ihara idamaa mehega, patriarhaalsuse arhetüübiga, traditsionalismi ja „pereväärtuste“ puuslikuga.

Loo arenedes lugeja vastumeelsus Ḥasani vastu aina suureneb, mis seab positiivsesse valgusse Don Juani. See toob esile uue, Pahlaviidide lääneliku suhtumise naistesse, mis vastandub teravalt traditsioonilise ühiskonna vanameelsusele. Hedayati parimaid asjatundjaid ja temast mitu eriuurimust kirjutanud Minnesota Ülikooli iraanlasest ajaloo professor Iraj Bashiri (snd 1940) selgitab käesolevat novelli lugude *Haji Murad* ja *Daš Akol* peategelaste näitel: „Karakterid nagu Haji Murad, Karaji Don Juan ning Daš Akol ilmestavad erakordsel moel Iraani üleminekut traditsionaalsest ühiskonnast 20. sajandi „heasse uude“ Iraani“ (Hedayat 2013). Ḥasan on veel

suurem ebaõnnestuja, kui sellest loost esmapilgul ja pinnapealselt lugedes ilmneb. Sest tähelepanelik lugeja ju märkab, et kuigi ta kiitleb novelli alguses naise ülalpidamisega, elab ta ju tegelikult prouakese kulul, nagu konflikti kulmineerudes avalikuks tuleb:

Hasan läks justkui põlema, tormas oma tuppa, kookis proua ridikulist mõned rahatähed välja ja andis seejärel võõrastemaja teenrile korralduse panna automobiil linna sõiduks valmis, sest tal olla kavatsus sedamaid minekut teha.

Pahlaviidide „hea uus ilm“ on oma olemuselt vaenulik Hasanisuguste islamiühiskonna vanameelsete traditsionaalsete kändude vastu, kes ei saa vastu noile naistega nii hästi manipuleerida suutvatele tühistele ja reetlikele indiviididele – meie konservatiivne Hasan on loomulik kaotaja Don Juani esindatud võltsmodernsusele.

Don Juan aga leiab sedamaid ühise keele naisega, kelle suhtumine Hasanisse sarnaneb tema enda omaga. See naine, kellel loos nimi loomulikult puudub – nagu valdavalt ka teistel Hedayati lugude naistel –, on meie kirjaniku loomingut läbiv „võrgutav hoor“, toosama *Pimeda öökulli lakateh*.³³ Selline libu on pandud kuulutama noid uusi Pahlaviidide väärtusi! Kõik Pahlaviidide „uue ajastu naise“ puhul on võlts ja tühine. Niisamuti ka Don Juan, „kel pole kohvris muud peale grammofoni“ ja kes kujutab endast üht noist riigiametisse saanud uusrikastest memmepojukestest, millist Pahlaviidide aegset *nouveau riche*’i seltskonda Hedayat tabavalt kirjeldab:

“...seljas hallid üleriided, jalga aetud alt laiad Charlestoni tegumoega püksid, mis olid juba kuue aasta eest moest läinud, pea juuksetoonikust vaat et nõretamas, sõrmes sädelemas võltsbriljant, näpud aga küünetehniku käte vahelt äsja valla pääsenud.”

Novellis toimubki toona Iraanis ühiskondlikult ilma tegeva kahe seltskonna, läänt imiteeriva „nagade ja bimode“ ning neile vastanduvate padutraditsionaalsete „šovinistlike sigade“ kokkupõrge.

Kuid siin on ka teine, varjatud sõnum. Tõeliselt hea taies võib ka pärast paarikümnet lugemist või nägemist midagi uut pakkuda. Hiljuti leiti maailma ühest vaadatuimast linatööst „Ristiisa“ (I ja II osa 1972–1974) täiesti uus intrigeeriv allteema „kurjakuulutavate apelsinide“ näol ja seda filmi

33 Terminikohta vt Hedayat 2018: 147.

võtmekohtades!³⁴ Ka Hedayati lood on tuntud oma sügavate ja alles korduval lugemisel avalduvate uute tähenduste poolest. *Pimeda öökulli* kihtide taha polegi veel jõutud, sügav sisu on vähemalt pooltes Hedayati eestindatud novellides (vt lugude analüüse: Hedayat 2020). Julgen väita, et *Karaji Don Juanis* sisaldub novelli kardinaalselt muutev sõnum: pealtnäha sotsiaalkriitilise teose puhul on meil tegelikult tegu Hedayati „surmanovelliga“.

Hedayati arvukate, peamiselt psühhožanri „surmalugude“ – kolmveerand tema umbes viiekümnest lühiloost lõpevad peategelase siit ilmast lahkumisega – seas on *Karaji Don Juan* vägagi ebatüüpiline. Kui mujal naerab surm valjul häälel ja kutsuvalt sõrmega viibates (*Elusalt maetud*) või on tema tulek ilmselge (*Kodutu koer*), ootamatu ja šokeeriv (*Kihvad – Čangāl* 1932), paratamatu (*Mongoli vari*) ja loogiline (*Abji Khanum*) või kujutab endast täiesti ootamatut lõpptulemust (*Patrioot*), sümbolistlikku puanti (*Viimane naeratus, Küürselg Taavet*) või sürrealistlikku lõpplahendust (*Homme*) – või juttu vestabki koolnu (*Pime öökull, Kolm veretilka*), siis *Karaji Don Juanis* hiilib varjude riigi valitseja niivõrd tasahilju, et enamik hedayatoloogid pole tema kohalolekut tähelegi pannud. Vaid Bashiri viitab põgusalt sellisele võimalusele, et peategelane Hasan võis loo lõpus ka surra (Bashiri 2017: 4).

Alljärgnevalt arendamegi edasi Bashiri arvamust. Novelli lõpu põhjal võib väita, et Don Juan ja Hasan nimetu pruut põhjustavad peakangelase enesetapu: Hasan kaob pildilt. See pilt on novelli lõpus vägagi pahaendeline: Don Juani sarm ja plaadimängija võitsid naise südame, mispeale kaks pinnapealseimat, tühisusest pakatavat isikut kihutavad vana loguga (veel kehvemaga, millega saabuti) uue elu poole. Hasanist pole märkigi, kõikjal valitseb sürreaalne vaikus, mida lõhestab vaid varblaste kisa! Lugejat haarab aimdus, et hotelli jäänud minajatustajal tuleb peatselt teha traagiline avastus. Nagu selgus eelnenud öisest stseenist, ei viinud sohver teda minema. Madami, st Hasan nüüdseks ekstüduksõbraks saanud näitlejahakatisest beibe väitel aga „tegi Hasan öösel minekut“. Hasan on õhtul ähvardatu täide viinud: „Hakkan maanteed pidi astuma ja viskun kuristikku... mul on sellest küllalt!“ Eelmisel päeval ära toodud pikem kirjeldus peategelaste jalutamisest mööda kuristike kohal looklevat Čalusi maanteed omandab nüüd uue tähenduse!

Selline on siinkirjutaja käsitus novellist, millel ka mahukaimad iraani

34 Kuidas lausa mürgiselt paistavad erkoranžid viljad varem tähelepanu ei äratanud? Vt näiteks The Godfather – Dangerous Oranges. Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=jY8yBhhZkwY>

kirjanduse ülevaated üle paari lause ei peatu ega paiguta teost psühhožanri! Tähtsaim hedayatoloogia alusteos, tosina autori kogumik *Sadeq Hedayat: His Work and His Wondrous World* vaid lahterdab Ḥasani tobukeseks, kes „Puhkeb nutma ning lahkub üksi, selle asemel et noile kahele vastu astuda“ (Katouzian 2008: 158–160). Bashiri koostatud *The Fiction of Sadeq Hedayat* küll mainib tosin korda novelli, kuid ei peatu sel pikemalt. *Modern Persian Prose*’i hinnangul kujutab lugu endast „kerget käsitlust (*light treatment*) tänapäeva Iraani gigolotest ja gigolettodest“ (Kamshad 1966: 188), mis jätab tähelepanuta novelli sotsiaalse sõnumi ega taba ka traagiliseks kujunenud lõpplahendust. Iranistika alusteos entsüklopeedia „Iranica“, mis pöörab Hedayatile põhjalikult tähelepanu, isegi ei maini *Karaji Don Juani*. Veidraima hinnangu aga leiame koguteoses *Critical Perspectives on Modern Persian Literature*, mis mainib Hedayatile osaks saanud „liialdatud tähelepanu“, kuid nendib *Pimeda öökulli*, *Kodutu koera* ja *Tupiktänava (Bun-bast)* kirjanduslikku väärtust, määratledes samas Hedayati väheste kirjandusliku väärtusega („*far from satisfactory*“) lugudeks nii *Karaji Don Juani* kui ka *Kolm veretilka* (Ricks 1984: 53), kuigi viimast peetakse üksmeelselt parimaks Hedayati psühholooks üldse.

Lõpetuseks tõdegem, et *Karaji Don Juani* puhul on tegu vähe tuntud, kuid mitmekihilise meistriteosega, mida kirjanduskriitikud on pidanud kas tühistest tegelastest rääkivad palaks või lausa tühiseks palaks, parimal juhul Iraani olusid pilavaks sotsiaalkriitiliseks novelliks. Tegu on aga ebatüüpilise Hedayati surmakeskse „psühhonovelliga“.

Kirjandus

Aranha, Dipika 2005. Nader Bagherpoor and his search for Don Juan. *Khaleej Times*, Jan 7 <https://www.khaleejtimes.com/city-times/nader-bagherpoor-and-his-search-for-don-juan>

Bashiri, Iraj 1984. *Fiction of Sadeq Hedayat*. Lexington, KY: Mazda Publications.

Bashiri, Iraj 2017. *The Buddhist Subtext of Sadeq Hedayat's Blind Owl*. Bashiri Working Papers on Central Asia and Iran https://www.academia.edu/30937868/The_Buddhist_Subtext_of_Sadeq_Hedayats_Blind_Owl

Dash Akol = „Dash Akol“ - Masoud Kimiai (1971). The film sufi: devoted to the discussion of film expression <http://www.filmsufi.com/2017/04/dash-akol-masoud-kimiai-1971.html>

Eesti... 2018 = Eesti keeles ilmus pärsia kirjanduse tippteos «Pime öökull», 2018. Postimees.ee 20.07.2018 <https://kultuur.postimees.ee/5833676/eesti-keeles-ilmus-parsia-kirjanduse-tippteos-pime-ookull>

Hedajät, Sadek (= **Hedayat**, Sadeq) 1959. *Hadži-Aga*. Tlk Inna Genss. Loomingu Raamatukogu, nr 33 (93)

Hedayat, Sadeq 1984. *Lunatique*. Translated from the French by Mary K. St. John. Edited by Iraj Bashiri. <https://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Stories/lunatique.html>

Hedayat, Sadeq 1995. *Don Juan of Karaj*. Translated by Judith Shadzi. Edited by Iraj Bashiri. <https://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Stories/Donjuan.html>

Hedayat, Sadeq 2004. *Don Juan Karaj : Skandal sang Petualang Cinta*. Dastan Books. <http://booklikes.com/don-juan-of-karaj-skandal-sang-petualang-cinta-sadeq-hedayat/book,3534753>

Hedayat, Sadeq 2013. *The Blind Owl*. Translated by Iraj Bashiri. 3rd revised edition. Bashiri Working Papers on Central Asia and Iran. <https://www.angelfire.com/rnb/bashiri/BlindOwl/blindowl2013.pdf>

Hedayat, Sadeq 2015. Don Zhoane Karaj. Youtube 25.09. 2015 https://www.youtube.com/watch?v=oSZr0oEj5Hg&ab_channel=MKishvand

Hedayat, Sadeq 2018. *Pime öökull*. TLÜ Kirjastus, 2018

Hedayat, Sadeq 2019. *Kodutu koer*. Pärsia keelest tõlkinud Üllar Peterson. — *Vikerkaar*, nr 6, lk 22–30

Hedayat, Sadeq 2020. *Kolm veretilk: jutustusi ja novelle*. TLÜ Kirjastus

Hedayat, Sadeq 2022. *Lunastust lootes: valik jutustusi*. Tartu: Ilmamaa

Johandi, Andreas 2023. Oopiumisõitlase sugestiivne sonimine? Sadeq Hedayat. Lunastust lootes. valik jutustusi: Koostanud ja pärsia keelest tõlkinud Üllar Peterson. Tartu: Ilmamaa, 2022. — Idakiri: *Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2022*; lk 108–113 https://www.eao.ee/wp-content/uploads/2023/09/IDAKIRI_sisukord.pdf

Kamshad, H 1966. *Modern Persian Prose Literature*. Cambridge University Press

Katouzian, Homa (ed.) 2008. *Sadeq Hedayat: His Work and his Wondrous World*. London and New York: Routledge

Kaus, Jan 2023. Tubane ümbermaailmareis kaheksa reisikaaslasega II. Sirp.ee, 17.02. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/tubane-umbermaailmareis-kaheksa-reisikaaslasega-ii/>

Matsin, Paavo 2018. Hajamärkmeid „Pimedast öökullist“. Sirp.ee 14.09 <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/hajamarkmeid-pimedast-ookullist/>

Matsin, Paavo. 2022. Arvustus. Tarantlihammustus. ERR.ee 03.10. <https://kultuur.err.ee/1608736735/arvustus-tarantlihammustus>

Mohebbi, Mehran 2013. Sociological Approach to Sadeq Hedayat's "Don Juan of Karaj". *International Researcher* Vol 2, Issue No 4. December https://www.researchgate.net/publication/284187545_Sociological_Approach_to_Sadeq_Hedayat's_Don_Juan_of_Karaj

Murakami, Yokota T 1998. *Don Juan East/West: on the Problematic of Comparative Literature*. New York: New York Press

Ricks, Thomas M (ed.) 1984. *Critical Perspectives on Modern Persian Literature*. Washington D.C.: Three Continents Press.

Şādeq Hedāyat 2020. Şādeq Hedāyat "Viimane naeratus": tõlge farsi keelest ja Üllar Petersoni järelsõna. *Looming*, 2020/1, 84–94

Tamm, Daniel 2018. Arvustus. „Pime õökull“ sobib lugemiseks vaid omal vastutusel. ERR.ee, 13.08.2018 <https://kultuur.err.ee/852647/arvustus-pime-ookull-sobib-lugemiseks-vaid-omal-vastutusel>

The Film... = THE FILM SUFI: Showing posts sorted by relevance for query hedayat Film-sufi.com <http://www.filmsufi.com/search?q=hedayat>

Valme, Valner 2018. Autahvel. Lemmikraamatud 2018. ERR.ee, 19.12. <https://kultuur.err.ee/886054/autahvel-lemmikraamatud-2018>